

Anita Belcheva, «Εισαγωγή»

(για το έργο *Θρήνος της Θεοτόκου* του Ιωάννη Πλουσιαδηνού)

Ο *Θρήνος της Θεοτόκου* του Ιωάννη Πλουσιαδηνού έχει εκδοθεί δύο φορές: για πρώτη φορά το 1965 από τον Μ. Μανούσακα, με βάση το χειρόγραφο υπ' αριθμόν 214 που φυλάσσεται στη Ρουμανική Ακαδημία του Βουκουρεστίου (B): για δεύτερη φορά το 1980 από τον Π. Βασιλείου, με βάση το κείμενο που παραδίδεται στον κώδικα IV 434 της Βιβλιοθήκης Royale Albert στις Βρυξέλλες (A)– πρόκειται για την έκδοση από την οποία αντλούνται τα ανθολογούμενα αποσπάσματα. Ο δεύτερος αυτός κώδικας, παρόλο που είναι ακέφαλος και κολοβός, είναι αυτόγραφος και, χάρη σε μια σειρά από ενδείξεις που παρουσιάζει, όπως τα υδατόσημα, η αναφορά στην άλωση της Κωνσταντινούπολης (1453), η άλωση της Χαλκίδας (1470) και ο σεισμός στη Ρόδο (1481), έχει συμβάλει σημαντικά στη χρονολόγηση της δημιουργίας του έργου.

Ο ποιητής Ιωάννης Πλουσιαδηνός γεννήθηκε περίπου το 1429 και πέθανε το 1500· υπήρξε αναπληρωτής-πρωτοπαπάς στον Χάνδακα μέχρι το 1481, όταν, με απόφαση του Συμβουλίου των Δέκα, του αφαιρέθηκε το αξίωμα αυτό και έγινε πάλι απλός ιερέας. Το 1491/1492 έλαβε το αξίωμα του επισκόπου Μεθώνης και το διατήρησε μέχρι τον θάνατό του. Ο Πλουσιαδηνός υπήρξε θερμός υποστηρικτής της ένωσης των Εκκλησιών, ενώ, σύμφωνα με ορισμένα στοιχεία, ο Π. Βασιλείου (1980, 274) διατύπωσε πως ο Βρυξελλανός κώδικας γράφτηκε προτού να εκλεγεί επίσκοπος, χρονολογώντας τη συγγραφή του κειμένου κάπου μεταξύ των ετών 1488/9 και 1491/2. Ο Μανούσακας (στο Βασιλείου 1980, 275) έχει υποθέσει πως κατά το διάστημα 1481-1492 ο συγγραφέας πρέπει να διέμεινε στη Ρώμη ή στη Βενετία και, αν αυτή η υπόθεση αποδειχθεί σωστή, τότε ο τόπος συγγραφής του χειρογράφου πρέπει να είναι επίσης στην Ιταλία. Ο Πλουσιαδηνός είχε γράψει, μεταξύ άλλων, πολλές ομιλίες, ενώ σε δημόδη γλώσσα, εκτός από τον *Θρήνο*, έχει δημιουργήσει, σε 37 ανομοιοκατάληκτους δεκαπεντασύλλαβους στίχους που ακολουθούνται από πεζό κείμενο, τους *Χαιρετισμούς στην Παναγία*, χρονολογημένους πριν το 1493.

Ο *Θρήνος της Θεοτόκου* αποτελείται, στην πιο πρόσφατη έκδοσή του, από 192 ανομοιοκατάληκτους [δεκαπεντασύλλαβους στίχους](#), από τους οποίους όμως τους τρεις

τελευταίους (190-192) ο ποιητής τούς συνέταξε καταλογάδην, δηλαδή σε πεζό λόγο. Το ποίημα, ως προς τη μορφή του, αποτελεί μονόλογο, καθώς μιλά μόνο η Θεοτόκος, η οποία απευθύνεται στην αρχή (1-26), στο μέσον (101-111) και στο τέλος (154-182) στον Χριστό· θα έλεγε κανείς πως τα τμήματα αυτά αποτελούν τη ραχοκοκαλιά του *Θρήνου*. Η Θεοτόκος απευθύνεται διαδοχικά: στον Χριστό (1-26) –μεσολαβεί σύντομο ρητορικό ερώτημα (27-29)– στο Ισραήλ (30-32), στους Ιουδαίους (33-83), στον ήλιο, στον ουρανό, στη σελήνη και στα αστέρια (84-86), στη γη (87-90), στη θάλασσα (91-94), στα βουνά, στα όρη και στα λαγκάδια (95-100), στον Χριστό (101-111), στον Αδάμ (112-115), στον Κάιν (116-118), στον Αβραάμ (119-128), στον Ιακώβ (129-135), στον Μωυσή (136-144), στους χριστιανούς (145-153), στον Χριστό εκ μέρους των χριστιανών (154-182) και, τέλος, στους χριστιανούς εκ μέρους του Χριστού (183-192). Αξίζει να σημειωθεί πως στο τελευταίο τμήμα (154-182) μιλά η Θεοτόκος, αλλά με τη φωνή των χριστιανών και αποκρίνεται η ίδια σ’ αυτούς εκ μέρους του Χριστού (183-192). Πρόκειται, καθώς φαίνεται, για δύο ηθοποιίες,¹ όπου η Θεοτόκος «υποδύεται», «μεταμφιέζεται» τους χριστιανούς πρώτα, και τον Χριστό ύστερα, με αποτέλεσμα να δημιουργείται η αίσθηση μετατροπής της στατικότητας του μονολόγου στη δραματικότητα ενός διαλόγου.

Η δομή, οι πηγές και τα πρότυπα του έργου, όπως επίσης η τοποθέτησή του σε ένα ευρύτερο λογοτεχνικό περιβάλλον δεν έχουν μελετηθεί ακόμα, κι έτσι εγείρονται πολλά αναπάντητα ερωτήματα. Το έργο δείχνει να μοιράζεται ορισμένα κοινά χαρακτηριστικά με άλλους θρήνους, όπως είναι ο [Θρήνος εις τα Πάθη και την Σταύρωσιν του Κυρίου και Θεού και Σωτήρος ημών Ιησού Χριστού](#) (γύρω στο 1400) του Μαρίνου Φαλιέρου και ο ανώνυμος *Θρήνος της Υπεραγίας Θεοτόκου λεγόμενος τη Αγία και Μεγάλη Παρασκευή* (15ος αιώνας). Οι ομοιότητες, ωστόσο, δεν αρκούν και οι διαφορές δεν επιτρέπουν να μιλήσει κανείς για κοινό ή κοινά πρότυπα. Έτσι, το έργο φαίνεται πως εντάσσεται και πρέπει να εξετάζεται στο πλαίσιο μιας ευρύτερης λογοτεχνικής παράδοσης η οποία έχει ως θεματικό πυρήνα τον θρήνο της

¹ Είναι είδος ρητορικού λόγου και ανήκει στα «προγυμνάσματα» (ο αριθμός τους ποικίλλει στα διάφορα ρητορικά εγχειρίδια), δηλαδή τις ρητορικές ασκήσεις που έβασαν οι ρητοροδιδάσκαλοι στους μαθητές τους. Πολύ απλά η ηθοποιία μπορεί να οριστεί ως ο λόγος που θα έλεγε ένα πρόσωπο, πραγματικό ή φανταστικό, σε κάποια περίπτωση.

Θεοτόκου για τα Πάθη του Χριστού. Το θέμα αυτό δεν ήταν καθόλου ξένο στους Βυζαντινούς, τουναντίον μάλιστα, μπορεί να το αναζητήσει κανείς σε ποικίλες πηγές: στον *Επιτάφιο Θρήνο* της Μεγάλης Παρασκευής, στην υμνογραφία των *Ακολουθιών* της Μεγάλης Εβδομάδας, στις ομιλίες που είναι εμπλουτισμένες με επιπλέον ρητορικά στοιχεία, στο απόκρυφο ευαγγέλιο του Νικοδήμου (*Οι πράξεις του Πιλάτου* ή αλλιώς τα *Acta Pilati*), στα μοιρολόγια της παλαιότερης ή και της σύγχρονης λαϊκής παράδοσης, όπου επιβίωσε μέσω της προφορικής, κυρίως, διάδοσης, καθώς και στους έμμετρους θρήνους σε δημόδη γλώσσα.

Από τους δύο θρήνους που αναφέρθηκαν παραπάνω, αυτός που παραδίδεται ανώνυμα βρίσκεται πιο κοντά στον *Θρήνο* του Πλουσιαδηνού, ωστόσο δεν φαίνεται να υφίσταται κάποια στενή σχέση επιρροής. Υπάρχει, βέβαια, και μια θεμελιώδης διαφορά μεταξύ των δύο κειμένων: για τον ανώνυμο θρήνο έχει προταθεί επιπλέον ότι δημιουργήθηκε και ανήκει σε μια πιο στενή παράδοση, αυτή των τροπαρίων σε δεκαπεντασύλλαβο που άρχισαν να γράφονται τον 15ο αιώνα. Πιο μακριά δείχνει να βρίσκεται ο *Θρήνος* του Φαλιέρου, ο οποίος παρουσιάζει μια κάπως σύνθετη δομή, ύστερα από την παρέμβαση κάποιου μεταγενέστερου διασκευαστή, και έχει έντονα μεικτό, δραματικό-αφηγηματικό χαρακτήρα. Η πιο στενή παράδοση αυτού του έργου έχει αναζητηθεί στις *laude drammatiche* και *laude narrative* που είχαν, την εποχή εκείνη, μεγάλη διάδοση στην Ιταλία. Αυτές οι λογοτεχνικές μορφές, με το έντονα δραματικό ή/και αφηγηματικό χαρακτήρα, δεν φαίνεται να επηρέασαν το ποίημα του Πλουσιαδηνού, εντούτοις το κοινό στοιχείο που μοιράζονται οι δύο θρήνοι είναι τα σχετικά εκτενή χωρία στα οποία η Θεοτόκος απευθύνεται στους Ιουδαίους.

Ένα θέμα που αξίζει να μας απασχολήσει εδώ είναι ο ορισμός του χρόνου, όχι της δράσης –δράση δεν υπάρχει στο κείμενο– συνεπώς εύλογα τίθεται το ερώτημα: ποιος είναι ο χρόνος και ο τόπος του θρήνου; Μπροστά στη σκηνή της Σταύρωσης ή αμέσως μετά την Αποκαθήλωση; Δράση δεν υπάρχει, αλλά πού είναι ο Χριστός και πού βρίσκεται η Θεοτόκος την ώρα που θρηνεί; Οι γνώμες δίστανται υπέρ της μιας και της άλλης άποψης και δεν είναι εύκολο να συμφωνήσει κανείς και να υποστηρίξει κάποια από τις δύο, καθώς τα στοιχεία και οι ενδείξεις μέσα στο κείμενο δεν λύνουν, αντιθέτως θολώνουν και ενισχύουν περισσότερο την ασάφεια.

Η γλώσσα είναι η δημόδης της εποχής με πολλές αρχαΐζουσες λέξεις και τύπους, όπως: *οίμοι* (1, 2, 12), *φεν μοι* (19), *νυν* (81, 143), *τοίνυν* (27), *προπάτορ* (108, 129), *παμβασιλεύ* (179) και άλλα· πλουσιότερα, όμως, είναι τα δημόδη στοιχεία, πολλά από τα οποία προέρχονται από την κρητική διάλεκτο.

Βιβλιογραφικές αναφορές

Βασιλείου 1980

Πάνος Βασιλείου (επιμ.), «Ο αυτόγραφος “*Θρήνος της Θεοτόκου*” του Ιωάννη Πλουσιαδηνού, *Ελληνικά*, τ. 32, τχ. 2 (1980), σ. 267-287.